

De gedenknaald in Rijswijk

Jeroen van der Werf

Inleiding

De Nederlandse Maagd beschermt met haar schild de gewonde Nederlandse Leeuw tegen de nietsontziende bliksem van Lodewijk XIV. Dit is een studie voor een van de schilderijen in de Salon de la Guerre in Versailles. Ze werden gemaakt om de heldendaden van de Franse vorst tijdens de Hollandse Oorlog (1672-1678) te vereren. Een oorlog die Lodewijk XIV de titel Le grand opleverde. De Nederlandse Maagd lijkt onder de bliksem te bezwijken. Maar is dat wel zo? De Hollandse Oorlog begon met de inval van de Fransen in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. De inval liep al snel vast op de waterlinie en de Fransen zagen zich in 1673 genoodzaakt de Republiek te ontruimen. De Nederlandse Maagd kan zich op dit schilderij dus evengoed aan het verheffen zijn. De leeuw is wellicht niet zo angstig als hij lijkt. Het zal nooit zo bedoeld zijn, maar vanuit het perspectief van de Republiek laat het schilderij herstel en verzet zien. Het is symbolisch voor de periode 1672-1713 waarin vier oorlogen werden uitgevochten tussen Frankrijk en alle haar omringende landen. De Republiek, met name in

de persoon van stadhouder Willem III, speelde daarin een belangrijke rol. De gedenknaald in Rijswijk herdenkt het einde van een van die oorlogen: de Negenjarige Oorlog. Een strijd die van 1688 tot 1697 woedde. Dit artikel gaat over die oorlog, het paleis waar in 1697 de vredesonderhandelingen plaatsvonden en de bouw van de gedenknaald, bijna honderd jaar later.

Afb. 1 De Nederlandse Maagd die de Nederlandse Leeuw met haar schild beschermt. Studie voor de Salon de la Guerre in Versailles.

Na de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) en de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) verschoven de machtsverhoudingen in Europa. De hegemonie van de Habsburgers, die regeerden over het Spaanse Wereldrijk en het Duitse Keizerrijk, was doorbroken. Lodewijk XIV wilde de positie van belangrijkste Europese machthebber gaan innemen. Hij begon daarom aan een agressieve buitenlandse politiek, die hem uiteindelijk met alle Frankrijk omringende landen in oorlog bracht. Van de vierenvijftig jaar dat hij regeerde, werden er dertig in oorlog doorgebracht. De hier al genoemde Hollandse Oorlog en de Negenjarige Oorlog zijn twee van de oorlogen die werden uitgevochten.¹

Rond het uitbreken van de Negenjarige Oorlog stond Lodewijk XIV op het toppunt van zijn macht. Op een prent uit de koninklijke almanak van 1685 wordt dat treffend verbeeld. Lodewijk XIV zit links op de voorgrond, getrouwd. Er wordt een lauwerkrans boven zijn hoofd gehouden terwijl de lof op zijn trompet blaast. Hercules en Mars zitten aan zijn voeten. De vrouw rechts op de voorgrond biedt hem een kroon aan. Ze verbeeldt het hertogdom Luxemburg. Ze houdt een medaillon vast met daarop een beeltenis van de belegering van de stad Luxemburg. Deze werd een jaar eerder in een kleine 40 dagen ingenomen door het Franse leger onder leiding van Vauban.² Een spectaculaire overwinning. Op de achtergrond tekenen de Keizer en de koning van Spanje op aanwijzing van

de koning van Engeland de wapenstilstand met Frankrijk. Alsof Lodewijk XIV hier wil zeggen dat alleen hij het toneel van de Europese politiek domineert. De andere vorsten mogen vanaf de bühne toekijken en doen wat de Zonnekoning van ze verlangt.

Afb. 2 De prent uit de koninklijke almanak uit 1685 met daarop Lodewijk XIV en de verovering van Luxemburg

Afb.3 Willem III en Mary Stuart als koning en koningin van Engeland, Ierland, Schotland en Wales

De verovering van het hertogdom Luxemburg was onderdeel van de controversiële Réunions Politiek. Hierbij annexeerde de Zonnekoning op basis van verregaande interpretaties van de vredesverdragen van Westfalen (1648), de Pyreneeën (1659) en Nijmegen (1678) gebieden, die hij na het sluiten van die verdragen niet gekregen had maar volgens hem wel rechtmatig de zijne waren.³ Belangrijke annexaties waren Straatsburg, Givet, de regio Montbéliard en dus ook Luxemburg. Het joeg de grootmachten in Europa tegen Lodewijk XIV in het harnas. De Réunions werden tijdelijk getolereerd maar niet officieel in een verdrag bekrachtigd. Om zo'n bekrachtiging wel af te dwingen stelde Lodewijk XIV een ultimatum en viel in 1688 de gebieden ten oosten van de Rijn binnen. Het

land werd geplunderd en dorpen en steden verwoest. Wat overbleef was een desolaat landschap. Deze inval staat bekend als de Vernietiging van de Palts. Het was de opmaat naar de Negenjarige Oorlog.

Tussen 1688 en 1697 stond een bondgenootschap van Spanje, het Keizerrijk, diverse Duitse staten, de Republiek en Engeland, tegenover Frankrijk. Er werd door heel Europa zowel op het vasteland als op zee hevig gevochten. In die strijd had elk van de bondgenoten zijn eigen belangen. Voor de Republiek lagen die in Engeland, op het Kanaal en in de Spaanse Nederlanden. Terwijl de legers van Lodewijk XIV hun vernietigende werk op de Palts deden, vertrok Stadhouders Willem III, vanuit

Hellevoetsluis met een oorlogsvloot naar Torbay, Engeland. Zijn doel was zijn schoonvader koning Jacobus II af te zetten.⁴ De Engelse koning had weinig steun meer in eigen land, waardoor de machtsovername vrij moeiteloos verliep. In slechts een paar weken tijd was de Glorious Revolution een feit. Willem III was voortaan stadhouder van de Republiek en koning van Engeland, Ierland, Schotland en Wales. Jacobus vluchtte naar Frankrijk en zocht steun bij Lodewijk XIV. Met Franse hulp probeerde de ex-koning in de jaren die volgden zijn troon via Ierland terug te veroveren. Voor Lodewijk XIV was dit een middel om Willem III en zijn leger af te leiden van de strijd op het Europese vasteland. Hij liet troepen en materieel naar Ierland vervoeren. Er vonden verschillende belegeringen en veldslagen plaats, maar Jacobus kreeg geen vaste voet aan de grond. De veldslag bij de rivier Boyne, in juli 1690, is het meest bekende moment uit de oorlog in Ierland en wordt nog altijd herdacht bij de bekende Oranjemarsen.⁵ De slag bracht echter geen beslissing. Die viel een jaar later, toen de troepen van Willem III onder leiding van Godard van Reede het leger van Jacobus definitief versloegen en diens laatste bolwerk, Limerick, innamen.⁶ Godard hield de titel graaf van Athlone aan deze veldtocht over.

Willem III was toen inmiddels teruggekeerd naar de Republiek en richtte zich op de strijd tegen Frankrijk op het vasteland. Het bestijgen van de Engelse troon zorgde ervoor dat de Engelse vloot door Willem III ingezet kon worden bij zijn strijd tegen de Fransen. Eerst gebeurde dat om de Franse transporten naar Ierland te

verhinderen. De gecombineerde Engels-Nederlandse vloot ging op het Kanaal verschillende confrontaties aan met de Franse vloot. Een beslissend moment was de vernietiging van een groot aantal Franse oorlogsschepen, in 1692, voor de kust van het stadje St Vaast la Hougue, niet ver van Cherbourg. Het bracht Willem III de heerschappij over het Kanaal en stelde Engeland en Ierland veilig tegen een nieuwe invasie. In de jaren die volgden gebruikte Willem III de overmacht op zee om Franse havensteden vanaf het water te bombarderen. Dieppe, Calais, Duinkerken, Le Havre en St Malo moesten het diverse keren ontgelden. Het bracht in geen van de gevallen een beslissende overwinning. Blijvend strategisch voordeel werd er niet mee verkregen. Ook de poging, in 1694, om de marinehaven Brest via een landing langs de kust te veroveren en te vernietigen bracht niet wat men ervan gehoopt had. De invasiemacht, die toen op het strand van Camaret probeerde te landen werd met hevige beschietingen terug de sloepen ingejaagd. De missie was een mislukking.

Het zwaartepunt van de oorlog lag echter in de Spaanse Nederlanden. Voor zowel Lodewijk XIV als voor Willem III. De Spaanse Nederlanden besloegen het deel van de Nederlanden dat na de Tachtigjarige Oorlog in Spaanse handen was gebleven. Dat is grofweg het huidige België en de meest noordelijke strook van het huidige Frankrijk met steden als Arras, Lille en Cambrai. Lodewijk XIV had hiervan sinds 1659 grote stukken aan zijn rijk toegevoegd en was er in 1668 bijna in geslaagd om ze volledig onder de voet te lopen.⁷ De verovering van dit

Afb. 4 De slag bij de Boyne

gebied bleef voor hem een hoofddoel. Voor de Republiek waren de Spaanse Nederlanden van groot strategisch belang. Ze vormden een bufferzone ten opzichte van het sterke Frankrijk. Als de Spaanse Nederlanden in handen zouden vallen van de Fransen dan was het een kleine stap naar de verovering van de Republiek.

De verovering van dit gebied bleef voor hem een hoofddoel. Voor de Republiek waren de Spaanse Nederlanden van groot strategisch belang. Ze vormden een bufferzone ten opzichte van het sterke Frankrijk. Als de Spaanse Nederlanden in handen zouden vallen van de Fransen dan was

het een kleine stap naar de verovering van de Republiek.

Inname van de Spaanse Nederlanden door Frankrijk moest dus koste wat het kost worden voorkomen.⁸ In de Spaanse Nederlanden lagen veel steden dichtbij elkaar. De oorlog hier werd gekenmerkt door belegeringen.

Afb. 5: De vernietiging van de Franse vloot bij St Vaast la Hougue in 1692.

Daar waren grote troepenmachten voor nodig. Steden werden door legers van vele duizenden manschappen belegerd, terwijl op de achtergrond legers van soortgelijke omvang manoeuvreerden om de belegerde steden te ontzetten of een ontzetting juist te voorkomen. Soms kwam het daarbij tot een veldslag. Het waren complexe logistieke operaties. In veel gevallen nam één grote belegering het hele campagnejaar in beslag.

In de geschiedenis van de Negenjarige Oorlog wordt een bijzondere plek ingenomen door Namen, een strategisch gelegen vestingstad in de Spaanse Nederlanden, op het punt waar de rivier Sambre uitmondt in de Maas. De stad strekte zich uit op de vlakke rivieroever en was omringd met moderne vestingwerken. Op de

heuvels daarachter, in de oksel van het samenvloeiingspunt van de twee rivieren, lag een grote citadel met een aantal kleine, losliggende forten. De combinatie van heuvels, rivieren en de verspreide ligging van de vestingwerken maakte een belegering tot een lastige zaak.

De Maas was een belangrijke verkeersroute en bovendien een aanvalsroute naar de Republiek. Controle over de Maas en de vestingsteden die erlangs lagen was dus voor zowel Frankrijk als de Republiek van groot belang. In 1692 besloot Lodewijk XIV de stad daarom te belegeren. Hij trok aan het hoofd van zijn leger op naar Namen en nam een hele entourage met zich mee, inclusief hofdames, die zich voor de inspectie van de troepen uitdosten als Amazones. Alsof het

een spel was. Een jaar eerder hadden soldaten uit het koninklijke regiment tijdens de belegering van Mons een serenade gebracht aan de vrouwen van de stad. De belegering werd er tijdelijk voor stilgelegd. Een wrange mix van theater en geweld. Dat de toneelschrijver Jean Racine in die tijd met de hofhouding meetrok als koninklijke geschiedschrijver krijgt er een ironische bijmaak van.

De belegering van Namen stond onder leiding van Vauban. De beste op dat gebied in die tijd. Bijzonder genoeg stond de verdediging van de stad onder leiding van zijn Nederlandse evenknie: Menno van Coehoorn.⁹ De enige die Vauban op het gebied van vestingbouw en belegeringstechniek kon evenaren. Vauban liet de belegering met de voor hem kenmerkende chirurgische precisie uitvoeren. Geduldig veroverde hij vestingwerk voor vestingwerk. Fort Willem, een van de kleine losliggende forten bij de citadel, werd door Menno van Coehoorn persoonlijk verdedigd.¹⁰ Hij zou zich daar tot het uiterste verdedigen. Volgens de legendes liet Coehoorn een graf voor zichzelf graven in het fort. Het mocht niet baten. Ook Fort Willem viel en kort daarna de citadel. Aan het eind van de strijd vond er een ontmoeting plaats tussen de beide heren. Op een schilderij uit de 19e eeuw is deze ontmoeting sterk geromantiseerd.¹¹ Vauban en Coehoorn lopen op het doek gebroederlijk tussen de puinhopen van de citadel om de belegering te evalueren. In werkelijkheid was de ontmoeting slechts een korte uitwisseling van beleefdheden.

Drie jaar later verscheen Willem III voor de poorten van Namen om de stad te heroveren. De belegering stond onder leiding van Menno van Coehoorn. Hij kon slechts gedeeltelijk zijn revanche nemen want Vauban bevond zich op dat moment in St Malo en hoorde pas na afloop dat zijn verovering van drie jaar eerder teniet was gedaan. Ook Coehoorn wist de stad en de citadel, die in de tussentijd door Vauban waren versterkt, tot de overgave te dwingen.¹²

Ondertussen begonnen de partijen oorlogsmoe te worden. Het jaar 1696 was op alle fronten een rustig jaar, maar in het jaar daarop leefde de oorlog weer op, met een aantal belangrijke Franse overwinningen tot gevolg. Ze veroverden de vestingstad Ath in Vlaanderen en na een lange intensieve belegering ook Barcelona. Een vloot van Franse kapervarenders maakte in Cartagena, Colombia, een Spaanse zilvervloot buit.

Ondertussen waren er al enkele jaren verkennende vredesonderhandelingen bezig. Eind 1696 kwamen ze in een stroomversnelling en op 9 mei 1697 begon de officiële vredesconferentie in Rijswijk. Op 20 september werd daar de vrede getekend. Lodewijk XIV moest de meeste van zijn veroveringen inleveren. Hij wist alleen Givet en Strasbourg te behouden.¹³ De Rijn werd de officiële oostgrens van Frankrijk. Willem III werd door de Zonnekoning als koning van Engeland erkend.¹⁴

Zoals bij elk vredesverdrag in de zeventiende eeuw lag bij het tekenen ervan de volgende oorlog alweer op de loer.¹⁵ Het duurde dan ook niet lang voordat die uitbrak: de Spaanse Successieoorlog (1701-1713). De Negenjarige Oorlog had Frankrijk en de Republiek al grote economische schade toegebracht. De nieuwe oorlog werd de landen bijna fataal. De Republiek werd in de achttiende eeuw nooit meer de economische grootmacht die het voor die tijd was. Frankrijk stond aan de rand van de financiële afgrond. De Engelsen profiteerden hiervan en legden bij de Vrede van Utrecht, die een einde maakte aan de Spaanse Successieoorlog, de basis voor hun wereldimperium.¹⁶

Afb. 6: Menno van Coehoorn en Vauban gebroederlijk tussen de puinhopen in Namen, 1692.

Afb. 7 De belegering van Namen in 1695 in vogelvlucht. Om een beeld te geven van de omvang van een belegering als deze: Voor de belegering van Namen bracht Willem III een leger van ca. 80.000 manschappen op de been. De stad zelf werd verdedigd door een garnizoen van 16.000. Er werden 15.000 boeren uit de omgeving naar de stad gehaald om de omsingelingslinie aan te leggen. Er werden 312 kanonnen, 130.000 kanonskogels en 500.000 kilo buskruit naar Namen gesleept over de Maas en de zandwegen in de omgeving. (Nimwegen pag. 241 en 243).

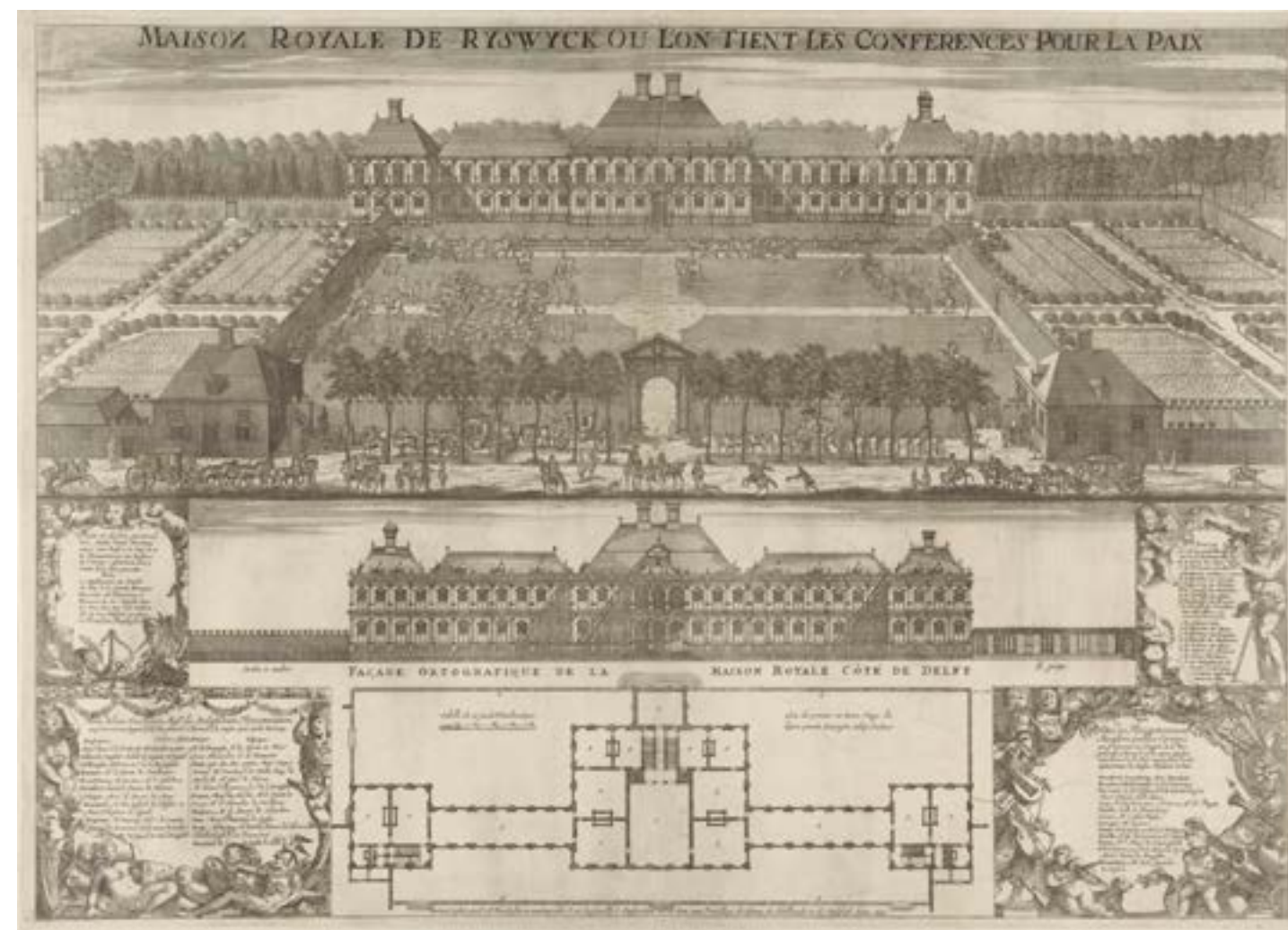
Decor voor de vredesonderhandelingen van de Negenjarige Oorlog was het Huis ter Nieuburg, een wat vergeten paleis in Rijswijk. Het was tussen 1630 en 1634 gebouwd voor Frederik Hendrik, de grootvader van Willem III. Deze stadhouder is vooral bekend als de Stedendwinger uit de Tachtigjarige Oorlog, maar heeft samen met zijn vrouw Amalia van Solms verschillende belangrijke paleizen laten bouwen, zoals Honselaarsdijk bij Naaldwijk, Huis ten Bosch in Den Haag en dus ook het Huis ter Nieuburg in Rijswijk.

Het Huis ter Nieuburg geldt als een van de vroegste voorbeelden van Hollands Classicisme. Het was streng symmetrisch van opzet en volledig opgetrokken in natuursteen. Het bouwwerk bestond uit een centraal paviljoen en twee zijpaviljoens, die met elkaar verbonden waren door galerijen. De paviljoens en galerijen waren allemaal twee bouwlagen hoog en werden afgesloten door een doorlopende balustrade. Alleen de daken verschilden in hoogte. Omdat de paviljoens aan de voorzijde slechts weinig naar voren sprongen ontstond daar één lange gevel. Het week daarmee af van de gebruikelijke U-vorm. Aan de achterzijde had de gevel meer reliëf. De paviljoens sprongen verder naar voren en het centrale paviljoen kende een extra uitbouw met loggia's en balkons, die uitkeken over de grote tuin. De gevel van het centrale paviljoen eindigde in een klokgevel. Een Hollands element in een verder erg Frans aandoend gebouw.¹⁷ Het paleis werd omringd door een grote formele tuin met plantperken, waterpartijen

en een berceau.¹⁸ Natuurlijk ontbrak ook de grot niet. Het paleis en de tuin waren geordend langs een centrale as, die georiënteerd was op de Nieuwe Kerk van Delft. Een eerbetoon aan Willem van Oranje, die in die kerk begraven ligt.

Afb. 8 Allegorie op de Vrede van Rijswijk. Boven in de voorstelling Faam met haar bazuin. In het midden het wapen van de Zweedse bemiddelaar Liliënroth met op de achtergrond Ter Nieuburg waar de onderhandelingen plaatsvonden. Een van de cherubijnen rond het wapen draagt een Fenix. Rechtsonder het vredeskindje met o.a. Juno, Cupido en Minerva.

Afb. 9 overzicht van het Huis ter Nieuburg. Op de plattegrond onderaan is goed de volkomen symmetrische opbouw van het paleis te zien. Zo werd gegarandeerd dat iedere onderhandelende partij over exact dezelfde ruimte kon beschikken en er in die zin geen hiërarchische verschillen waren.

De leefruimtes waren ondergebracht in de drie paviljoens. Het ene zijpaviljoen huisvestte de privévertrekken van Frederik Hendrik. Het andere die van Amalia. In het centrale paviljoen lagen zalen en een groot trappenhuis. De galerijen dienden als verbinding tussen de paviljoens en waren gedecoreerd met kunstwerken. Hoewel groot van opzet bevatte het paleis geen representatieve ruimtes voor ontvangsten. Het lijkt uitsluitend voor privégebruik te zijn bedoeld. Het Huis ter Nieuburg werd nadat het was opgeleverd nauwelijks gebruikt en raakte in verval. Het werd een tijd

lang verhuurd, maar dat had geen continuïteit. De vredesonderhandelingen van 1697 zorgden dan ook voor een welkome opleving.

In de periode van de vredesonderhandelingen zijn er veel afbeeldingen van het gebouw gemaakt. Zowel van de buitenzijde als van het interieur. Laatstgenoemden laten een mooi contrast zien tussen weelde en verlatenheid. De hoge vertrekken hebben grote, deftige haardpartijen, rijke lambriseringen en gedecoreerde wanden. Er staan echter nauwelijks meubels in. Het geeft een kille, lege indruk.

Dankzij de heldere symmetrische opzet was Huis ter Nieuburg uitermate geschikt als locatie voor de onderhandelingen. Elke partij kon beschikken over exact dezelfde ruimte. De delegaties van de Fransen en de Geallieerden kregen ieder de beschikking over een zijpaviljoen. Hier lag ook hun toegang tot het gebouw. In het centrale paviljoen hadden ze ieder twee gelijke vergaderzalen. De plenaire vergaderingen werden in de grote zaal van het centrale paviljoen gehouden. De delegaties betraden deze zaal precies tegelijkertijd, anders werd de vergadering opgeschort.¹⁹ De Zweedse bemiddelaar, baron Liliënroth, beschikte over de rest van het centrale paviljoen: de vertrekken die uitkeken over de tuin, met Delft aan de horizon. Hij betrad het gebouw via de hoofdentree.

Elke partij kreeg ook een eigen toegang tot het terrein. Hiervoor werden extra bruggen over de gracht gemaakt en twee nieuwe doorbraken in de tuinmuur. Er hoefde dan ook geen discussie gevoerd te worden over hiërarchie en wie voorrang kreeg en wie niet. Dit versoepelde de voortgang van de onderhandelingen aanzienlijk.

Nadat in september de vredesverdragen getekend waren, keerde de rust weer terug in Huis Ter Nieuburg. Dat deed het gebouw geen goed. Het stond lange tijd leeg en er was geen geld voor goed onderhoud. Stadhouders Willem V besloot uiteindelijk om het hele paleis af te breken, op het centrale paviljoen na. Twee jaar later, in 1788, bleek ook het behoud van dit deel van het gebouw te duur. Op advies van architect Philip Willem Schonck werd het centrale paviljoen afgebroken.²⁰

Er zou volgens hem een monument voor in de plaats moeten komen: een gedenknaald ter nagedachtenis aan de vrede die hier getekend was. Voor de bouw ervan wilde Schonck natuursteen van de gesloopte gevel gebruiken.²¹

Het was een roerige tijd. De maatschappelijke orde in het algemeen en de positie van de stadhouder in het bijzonder waren niet meer zo vanzelfsprekend als ze waren geweest. In de loop van de jaren tachtig van de achttiende eeuw liepen de spanningen tussen de naar politieke verandering strevende patriotten en de stadhoudergezinde orangisten zodanig op, dat een burgeroorlog dreigde.

Afb. 10 Het ondertekenen van de Vrede van Rijswijk

Afb. 11 (pagina 91) Voorzijde van Huis Ter Nieuburg in 1697 terwijl de rijtuigen van de onderhandelaars aankomen. Alleen het midden paviljoen heeft nog de balustrade langs de dakrand. Op de rest van het gebouw is deze inmiddels verdwenen.

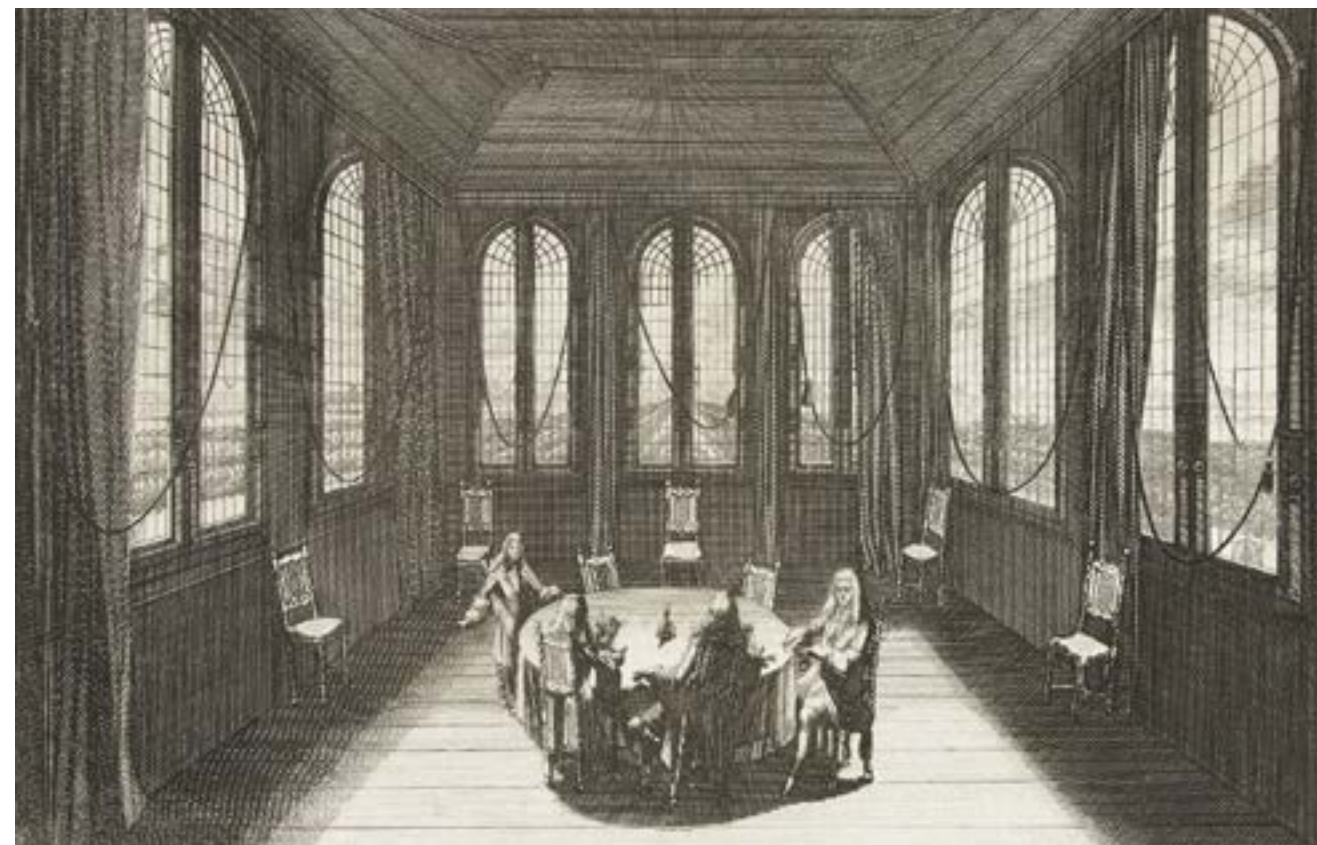
Afb. 12 Vogelvlucht van Ter Nieuburg terwijl de delegaties het terrein oprijden.

Stadhouder Willem V trok zich, in 1786, terug op het Valkhof in Nijmegen, omdat zijn positie in het westen van het land niet meer houdbaar was. In sommige steden namen gewapende vrijkorpsen de macht over en botsten daarbij met stadhouderlijke troepen, die de orde probeerden te herstellen. Het liep zover uit de hand dat de zwager van de stadhouder, koning Frederik Willem II, van Pruisen, te hulp moest snellen. Hij stuurde een 25.000 manschappen tellend leger om orde op zaken te stellen. De troepen trokken op 13 september 1787 bij Nijmegen de grens over en een week later was Willem V weer in zijn oude macht hersteld. Vele patriotten vluchtten het land uit en belandden in Frankrijk. Ondertussen bleef de onvrede.

Schonck wilde de naald decoreren met de wapens van de belangrijkste landen die betrokken waren geweest bij de Vrede van Rijswijk: Engeland, het Keizerrijk, Frankrijk en de Republiek. Dit kan gezien worden als een manier om het regime van de geplaagde Willem V te legitimeren. Het plaatste de stadhouder als oprichter van het monument immers in de lijn van zijn illustere voorganger Willem III. Schonck lijkt hier bij het presenteren van zijn

plannen wel op te hebben ingespeeld, maar welke rol dat speelde in het goedkeuren van het plan is niet duidelijk.²²

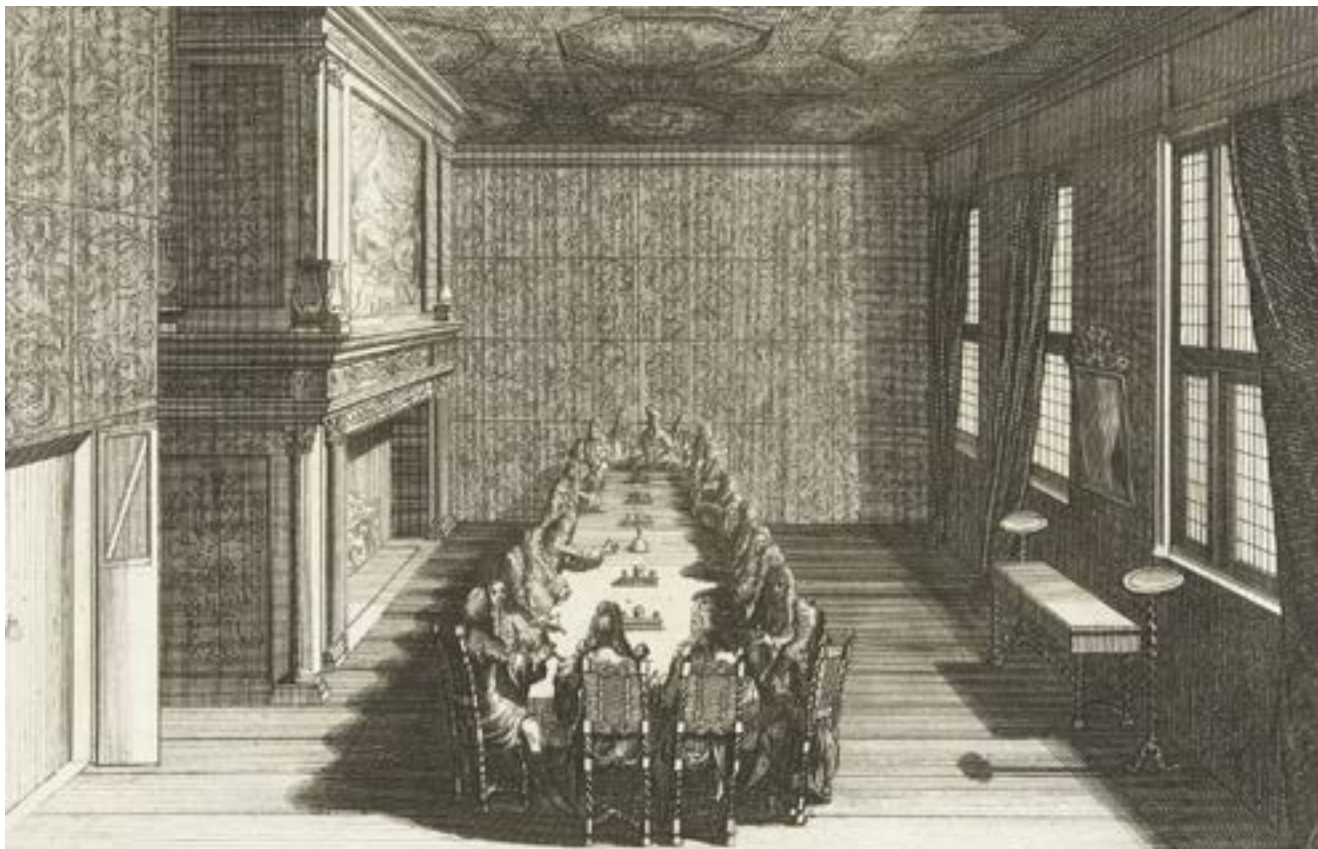
Ondertussen werd het ontwerp van de gedenknaald ingehaald door de tijd. Ook elders heerste namelijk politieke onrust. In 1789 was in Frankrijk de revolutie uitgebroken. De koning werd afgezet en vermoord. De adel raakte haar bevoorrechte positie kwijt en er ontstond een nieuwe maatschappelijke orde. Dit leidde in 1792 tot oorlog. Eerst tussen Frankrijk en Oostenrijk, maar al snel tot een oorlog tussen Frankrijk en een coalitie van meerdere landen: Oostenrijk, Spanje, Engeland en verschillende Duitse vorstendommen. In Oostenrijk heeste nog altijd een keizer. Met andere woorden: bijna honderd jaar nadat de Vrede van Rijswijk was getekend stonden dezelfde partijen weer tegenover elkaar. Willem V besloot dat de voorgestelde decoratie van de naald geen kies had. Hij koos daarom voor een andere decoratie: zijn familiewapen gecombineerd met symbolen voor de Republiek, welvaart en overvloed. De gedenknaald was inmiddels volop in aanbouw, maar het ontwerp werd aangepast. In 1793 was het monument klaar.

Afb. 13: Gravure uit 1697 van het interieur van het huis. De kamer van Liliënroth. Deze lichte kamer keek uit over de achtertuin.

Afb. 14: Gravure uit 1697 van het interieur van het huis: een vergaderkamer.

Afb. 15: Gravure uit 1697 van het interieur van het huis: een vergaderkamer.

Afb. 16: Gravure uit 1697 van het interieur van het huis: de grote zaal op de verdieping. Langs de randen van het plafond was een balustrade geschilderd met figuren die naar beneden de zaal in keken. Na de sloop van Ter Nieuburg is dit plafond een tijd lang hergebruikt in een trappenhuis van paleis Noordeinde.

Wederom waren onrust, revolutie en politieke verandering niet ver weg. De oorlogswoede van de Fransen breidde zich uit naar het noorden. In 1793 vielen zij de Republiek binnen om ook hier een omwenteling van de macht te bewerkstelligen. Die poging mislukte, maar twee jaar later lukte het alsnog. De Fransen liepen de Republiek onder de voet. Willem V vluchtte het land uit en de Bataafse Republiek werd uitgeroepen.

De gedenknaald overleefde alle onrust en machtsomwentelingen die tussen 1795 en 1815 nog volgden. Onbeschadigd trad het monument het Koninkrijk der Nederlanden binnen. Even werd eraan gedacht om de gedenknaald met het omliggende park te verkopen. Protest hiertegen bij de koning was niet aan dovemans oren gericht. Willem I koos ervoor om het te behouden. Uiteindelijk werd in 1876 alsnog de helft van het park verkocht. Het werd verkaveld en in de loop der jaren helemaal volgebouwd. De rest van het terrein is tot op heden als park behouden gebleven, met de naald als achttien meter hoog middelpunt. Alleen de centrale laan en de twee rechthoekige vijvers herinneren nog aan de formele tuinaanleg van weleer.

Binnen het eigendom van Monumentenbezit nemen gedenktekens, zoals de gedenknaald in Rijswijk, een

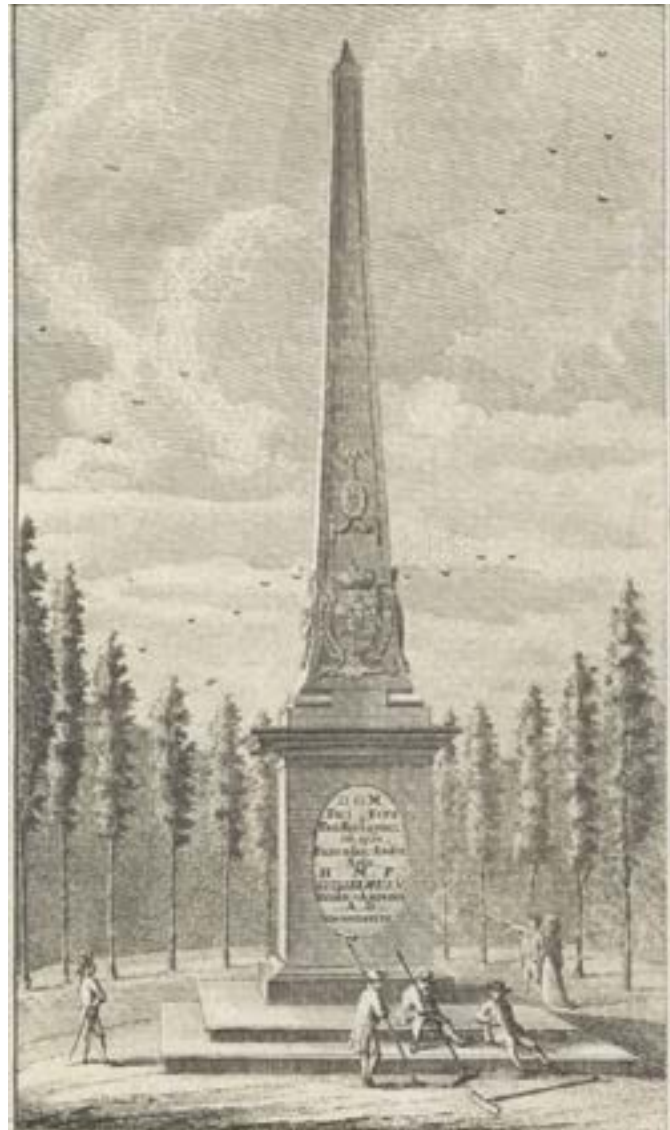
bescheiden plek in. Ze vergen weinig onderhoud en worden niet verhuurd. Er is hoogstens een lokale historische vereniging die er af en toe aandacht voor vraagt. Tussen de kerken, ruïnes en kastelen komen ze maar al te makkelijk op de achtergrond te staan. Dat is niet terecht. De bovenstaande tekst laat zien hoeveel historische lagen er in een gedenkteken samenkomen. In het geval van Rijswijk is dat de laag van een Europa omspannende oorlog, waarin stadhouder Willem III koning werd van Engeland, Ierland, Schotland en Wales. De laag van een vredesverdrag dat getekend werd in een verdwenen paleis, dat architectuurhistorisch gezien van groot belang is. Alleen het materiaal van de naald is er nog een restant van. Verder is het volledig verdwenen. De naald werd opgericht in een roerige tijd. Het wijzigen van het decoratieontwerp laat dit heel mooi zien. Dat is de laatste laag.

Algemeen gezegd vertelt een gedenkteken niet alleen iets over het moment dat het herdenkt, maar ook iets over de tijd waarin de behoefte aan herdenken ontstond, de plek waar het staat, de stijl waarin het is ontworpen en het materiaal dat ervoor werd gebruikt. Het vertelt dus veel meer dan een eerste beschouwing doet vermoeden. Het is daarom van belang om met enige regelmaat stil te staan bij deze bescheiden objecten.

Afb. 17 de achterzijde van huis Ter Nieuburg rond 1650. Het centrale paviljoen, op de achtergrond, is voorzien van een transparante uitbouw met balkons en loggia's. De gevel van het centrale paviljoen zelf, eindigt in een klokgevel.

Afb. 18 Een prent van de naald rond 1793. Op de sokkel van het monument staat vrij vertaald uit het Latijn: 'Ter ere van de grote goede God, die ons de vrede heeft geschonken en ter nagedachtenis aan de Rijswijkse Vrede, heeft Willem V van Oranje Nassau, op deze grond van het vervallen huis, dit monument opgericht, In het jaar onzes heren 1792'.

Afb. 19 Overzicht van de gedenknaald.

Afb. 20-21 Links het wapen van de stadhouder met daarboven de Mercuriusstaf. De overige twee details dragen tekenen van overvloed. De pijlen op demiddelste foto representeren de zeven Nederlanden verenigd in de Republiek.

Literatuurlijst

- Alphen, M. van et al, Krijgsmacht en handelsgeest, om het machtsevenwicht in Europa 1648-1813, Amsterdam 2019
- Carasso, D. Helden van het Vaderland, onze geschiedenis in 19e-eeuwse taferelen verbeeld, Amsterdam 1991
- Chandali, R en Huitsing, H.H. Ter Nieuburg en de Vrede van Rijswijk vorstelijk vertoon in een Hollands dorp, Rijswijk 1989
- Lynn, J.A. The Wars of Louis XIV 1667-1714, Harlow, 1999
- Nimwegen, O. van, De Veertigjarige Oorlog, 1672-1712, Amsterdam 2020
- Panhuysen, L. Oranje tegen de Zonnekoning, de strijd van Willem III en Lodewijk XIV om Europa, Amsterdam 2016
- Préaud, M. Les effets du soleil, Almanachs du règne de Louis XIV, Paris, 1995
- Rodenburg, A. De Vrede van Rijswijk, Rijswijk 1948
- Stöver, J. (red.) Kastelen en Buitenplaatsen in Zuid-Holland, Zutphen, 2000.

Illustratieverantwoording

Afb. 1: door auteur, Afb. 2: uit de catalogus van Préaud blz. 81, Afb. 3: BRM, RP-POB-67.747, Afb. 4: BRM, RP-P-OB-82.716, Afb. 5: Wikimedia Commons, fragment van een schilderij van Adriaen van Diest, Afb. 6: CAM, SA 5029, Afb. 7: BRM, RP-P-OB-77.343, Afb. 8: BRM, RP-P-1884-A-7782, Afb. 9: BRM, RP-P-1889-A-14362 Afb. 10: CAM, SA 5032, Afb. 11: BRM, RP-P-1950-327F, Afb. 12: Wikimedia Commons, Afb. 13 t/m 16: BRM, RP-POB-76.647, -76.662, -76.652 en -76.663, Afb. 17: BRM,

RP-T-1888-A-1590, Afb. 18: RP-P-OB-85.211, Afb. 19 t/m 22: RCE 538303, 538307, 538295 en 538306.
BRM = Beeldbank Rijksmuseum
CAM = collectie Amsterdam Museum
RCE = Beeldbank RCE

Eindnoten

- 1 De oorlogen die Lodewijk XIV voerde waren de Devolutieoorlog (1667-1668), de Hollandse Oorlog (1672-1678), de Réunions Oorlog (1683-1684), de Negenjarige Oorlog (1688-1697) en de Spaanse Successieoorlog (1701-1713).
- 2 Sébastien le Prestre de Vauban (1631-1707) is Frankrijks bekendste vestingbouwkundige. Zijn hele werkzame leven valt samen met de regeringsperiode van Lodewijk XIV. Hij is van grote invloed geweest op de Franse landsverdediging en oorlogspolitiek in die dagen. Langs de grenzen van Frankrijk zijn nog altijd volop vestingwerken van zijn hand te vinden. Een deel daarvan is sinds 2007 Werelderfgoed.
- 3 De speciaal daarvoor opgerichte Chambres de Réunion zochten dit voor Lodewijk XIV uit.
- 4 Jacobus II was katholiek. Men vreesde voor de vestiging van een absolute katholieke dynastie en de inperking van de macht van de gevestigde protestantse adel die daarbij hoorde. Een traject dat ook al was ingezet. Willem III en zijn vrouw Mary Stuart konden behoud van de bestaande (protestantse) orde garanderen.
- 5 Voorafgaand aan de slag werd Willem III geraakt door een vijandelijke kogel en viel van zijn paard. Het nieuws van zijn dood reisde vliegensvlug naar Frankrijk en werd daar met veel gejuich ontvangen. Onterecht, niet lang nadat hij geraakt was reed Willem

alweer te paard tussen zijn troepen. 6 Godard van Reede-Ginckel (1644-1703) was een belangrijk veldheer in het Staatse leger. Zijn militaire loopbaan begon op zijn 14e. Toen hij in 1688 met Willem III naar Engeland voer was hij opgeklommen tot Luitenant-Generaal. In 1702 werd hij Veldmaarschalk. Kort daarna stierf hij aan een beroerte. Zijn vader, Godard Adriaan van Reede (1621-1691), was een belangrijk diplomaat voor de Republiek. Hij en zijn vrouw lieten het huidige kasteel van Amerongen aanleggen nadat het oude in 1672 was verwoest.

7 De steden Arras, Lille en Cambrai, met hun omringende landen, werden respectievelijk in 1659, 1668 en 1678 aan het Franse grondgebied toegevoegd.

8 Tijdens de Devolutieoorlog dreigde Lodewijk XIV erin te slagen de gehele Spaanse Nederlanden te veroveren. Een coalitie van Engeland, Zweden en de Republiek, zette Lodewijk XIV toen onder druk om vrede te sluiten. Dit vormde de opmaat naar de Hollandse Oorlog en de rivaliteit tussen Frankrijk en de Republiek in de jaren daarna.

9 Menno van Coehoorn (1641-1704) is Nederlands bekendste vestingbouwkundige. Hij begon zijn carrière als infanterist maar specialiseerde zich gaandeweg in belegeringstechniek en vestingbouw. Mede dankzij zijn rol in Namen werd hij benoemd tot Ingenieur Generaal der Fortificatiën. De koning van Spanje verhief hem tot baron. De vestingwerken van Bergen op Zoom golden als zijn meesterwerk. Helaas zijn ze vrijwel volledig afgebroken. De linie van Doesburg is ook van zijn hand en bestaat nog steeds. Ook stond hij aan de basis van het Pannerdens

Kanaal.

10 Fort Willem dankte zijn naam aan de stadhouder en was ontworpen door Menno van Coehoorn. De bouw ervan was in 1691 gestart. Op het moment van de belegering was het nog in aanbouw.

11 Dit schilderij is van Barend Wijnveld jr. (1820-1902) en maakt deel uit van de historische galerij van Jacob de Vos (1803-1878), die tussen 1850 en 1863 tot stand kwam.

12 De belegeringsmethode van Coehoorn berustte meer op bestorming. Daarbij vielen relatief veel slachtoffers. De methode van Vauban kostte meer tijd maar maakte minder slachtoffers. Het is een interessant verschil tussen beide belegeraars, waarin niet alleen een verschil in aard en achtergrond naar voren komt (Vauban was een ingenieur, Coehoorn een infanterist) maar ook in commandostructuur. Het pluriforme geallieerde leger liet zich op veel gebieden minder makkelijk leiden. Een stormloop was moeilijker uit te stellen.

13 Doordat de Keizer niet met de eerdere verdragen wilde instemmen werd met hem een aparte vrede getekend op 30 oktober 1697. Het had Lodewijk XIV de gelegenheid gegeven ook Strasbourg te kunnen behouden.

14 Tot voor die tijd werd hij door Lodewijk XIV steevast aangeduid als Prins van Oranje of erger nog de Usurpator. Ook kreeg Willem III zijn door Lodewijk XIV geannexeerde prinsdom Orange terug. De annexatie was een ernstige aantasting geweest van zijn vorstelijke waardigheid. Enkele jaren later werd het prinsdom opnieuw ingenomen en in 1713 officieel aan Frankrijk toegevoegd.

15 In het geval van de Negenjarige

Oorlog wist men bij het onderhandelen in Rijswijk al dat de Spaanse troonopvolging voor nieuwe spanningen en conflicten zou gaan zorgen. 16 Bij de Vrede van Utrecht werden Gibraltar en Minorca Brits. Het gaf de Engelsen grote macht op de Middellandse Zee. Ze bedongen de afbraak van kaperstad Duinkerken. Langs de Canadese kust kregen ze strategische posities in handen. Daarnaast wisten ze belangrijke handelsrechten te verwerven.

17 Op basis van de gelijkenis met het Palais de Luxembourg wordt de invloed van Salomon de Brosse verondersteld. Hij was de architect van dat bouwwerk. Een van zijn leerlingen, Jacques de la Vallée, kan bij de bouw van Ter Nieuburg betrokken zijn geweest. Hij werkte destijds ook aan Honselaarsdijk en werd in 1634 door Frederik Hendrik aangesteld als hofarchitect. Er zijn echter geen harde bewijzen voor. Er zijn ook diverse andere architecten bij de bouw betrokken geweest (o.a. Jacob van Campen) en waarschijnlijk is de Franse opvoeding van Frederik Hendrik zelf ook van invloed geweest op de architectuur.

18 Een berceau is door vegetatie overweld wandelpad.

19 Chandali pag. 36 en 37.

20 Philip Willem Schonck (1735-1807) is een belangrijke vertegenwoordiger en pionier van het Neoclassicisme in Nederland. Hij is vooral bekend als stadhoudersarchitect en de ontwerper van het Huis Verwolde. Hij was ook betrokken bij de verbouwing van kasteel Neerijnen aan het eind van de jaren '80 van de 18e eeuw.

21 Chandali pag. 52-54: De natuursteen voor de sokkel was nieuw gekocht. De rest van de naald werd zoveel mogelijk

gemaakt van het zandsteen van de gevel, maar ook hier moesten nieuwe blokken bij worden gekocht.

22 Chandali pag. 52: Hier wordt daarnaar gehint. Nader onderzoek van de originele stukken van Schonck zal hier meer duidelijkheid in moeten geven.

Afb. 22 Detail van de gedenknaald.